

О. С. Пономарьов, М. П. Згурська

**ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ
ЯК РЕСУРС ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ**

Загальна постановка проблеми. Будь-який вищий навчальний заклад - це складна педагогічна система, результати діяльності якої оцінюються залежно від того, як адаптуються його випускники в умовах практичної роботи і наскільки успішно вони розв'язують численні професійні завдання. У зв'язку з модернізацією освіти і підвищенням її якості приділяється все більша увага професіоналізму викладача вищої школи, при цьому акцент ставиться на різні аспекти та чинники, які його організують. Одним з них є педагогічна культура науково-педагогічних кадрів вищої школи. Проблема полягає в тому, що підвищення якості вищої технічної освіти неможливе без формування педагогічної культури викладачів технічних дисциплін. Однак ця проблема ще не отримала належного теоретичного обґрунтування і прикладного опрацювання.

Зв'язок проблеми з науковими та практичними завданнями. Кваліфікованого фахівця - викладача вищої школи характеризує не тільки адекватний обсяг знань і вміння користуватися дослідницькими методами у професійній діяльності, а й спрямованість на педагогічну діяльність, вміння донести студентам весь масив необхідних знань і вмінь та забезпечити ефективність цілісного навчально-виховного процесу. Викладач вищої школи - унікальний фахівець, у якого є два основних види діяльності: наукова та педагогічна. Складність підготовки викладачів полягає в тому, що вони повинні бути фахівцями, як мінімум, у двох сферах: по-перше, глибоко знати наукову дисципліну, яку вони викладають, а по-друге, знати педагогіку і психологію людини в процесі навчання, володіти належною педагогічною майстерністю. На відміну від викладачів вищих навчальних закладів педагогічного профілю, які здобувають базову професійно-педагогічну освіту, збагачену особистим досвідом викладання та досвідом педагогічних досліджень в аспірантурі, викладачі багатьох вищів іншого профілю (зокрема, технічних тощо) не мають професійної психолого-педагогічної підготовки, а є фахівцями різних предметних галузей, не орієнтованими на діяльність у сфері освіти. Актуальність даного питання підтверджується фактичною відсутністю двосторонньої (тобто побудованої на єдиних методологічних засадах узгодженої взаємодії освітньої та виробничої сфер з підготовки фахівців певного профілю) системної підготовки професійних кадрів, зокрема фахівців інженерно-педагогічного профілю для вищих технічних навчальних закладів.

Аналіз літератури. Однією з найбільш актуальних проблем сучасної вищої школи є якість підготовки майбутніх фахівців. Як обґрунтовано стверджують вчені-педагоги Є.Г. Белякова [1, с. 49-50], Є.В. Бондаревська [2, с. 50-53], А.М. Міт'яєва [3, с. 57-60], О.Г. Романовський [10, с. 103-115] та інші, важливим ресурсом забезпечення якості вищої освіти в умовах його модернізації стає підвищення рівня педагогічної культури викладача ВНЗ. Рішення названої проблеми набуває особливої значущості у зв'язку з усе більшим поширенням в педагогічному середовищі ідей гуманізації та гуманітаризації освіти. Дослідниками-педагогами Є.В. Бондаревською, Н.М. Боритко, Н.В. Кузьміною, О.С. Пономарьовим та іншими виявлена пряма залежність між якістю підготовки випускників і рівнем педагогічної культури викладача [4, с. 55-59; 5, с. 23-25, 6]. При цьому вчені підкреслюють, що продуктивність викладацької діяльності залежить не тільки від глибини знань з навчальної дисципліни, але й від багатьох інших складників цієї діяльності. Всі ці знання, вміння, навички і ціннісні відносини і становлять основу педагогічної культури. Однак результати проведеного в 2010-2011 рр. анкетування студентів і викладачів свідчать про те, що найбільш часто викладачі відчувають труднощі саме в організації

педагогічно ефективного спілкування зі студентами. Багато в чому сформована ситуація пояснюється недостатнім рівнем педагогічної культури викладача.

Метою статті є обґрунтування підвищення педагогічної культури викладачів технічних дисциплін вищої школи як важливого ресурсу в підвищенні якості освіти.

Основний матеріал. Педагогічна культура певною мірою притаманна кожній людині, яка тією чи іншою мірою причетна до освіти і виховання. Але у непрофесіоналів в освітній сфері педагогічна культура формується спонтанно і не має чіткої системи та достатньої науково-теоретичної бази, складається виходячи з емпіричного і випадкового досвіду. Педагогічна культура професіонала закладається в установах педагогічного профілю, а потім цілеспрямовано розвивається і вдосконалюється самим викладачем у процесі професійної діяльності на основі вивчення нових джерел, теоретичного аналізу власного досвіду, дослідницької та наукової роботи, а також у системі підвищення кваліфікації.

Професійну педагогічну культуру вчені розглядають і як сукупність психолого-педагогічних і методичних знань, умінь, навичок, ціннісно-смыслового досвіду [5, с. 74; 7, с. 23-25; 8, с. 154] і як функціонально-нормативну основу компетентності педагога [7, с. 32-35; 9, с. 619-625]. З цих теоретичних позицій важливими функціональними компонентами педагогічної культури є аксіологічний, технологічний і особистісно-творчий.

Аксіологічний компонент педагогічної культури становлять знання, ідеї, концепції, теорії, цінності, які створені в процесі розвитку цивілізації і мають найбільшу значущість не тільки для освіти, але і для всього суспільства в цілому. Вітчизняні педагоги виокремлюють три основні групи педагогічних цінностей: соціально-педагогічні, групові педагогічні й особистісні педагогічні. Соціально-педагогічні цінності виявляються в суспільній свідомості у формі моралі, релігії, філософії. Це - сукупність ідей, правил, норм, що регламентують діяльність суспільства і держави у сфері освіти. До цієї групи цінностей належать, наприклад, загальнолюдські цінності.

Групові педагогічні цінності є сукупністю ідей, концепцій, норм, які регулюють педагогічну діяльність на рівні конкретних освітніх інститутів. Ці цінності є орієнтирами педагогічної діяльності у певних типах освітніх установ: у середній школі, ВНЗ, у системі підвищення кваліфікації тощо. Вони формулюються у конкретних нормативних документах. У вищій школі групові педагогічні цінності відображені передусім у системі акредитаційних та інноваційних показників, у стратегічних програмах, положеннях про організацію освітнього процесу. Це такі цінності, як якість, креативність, інноваційна спрямованість мислення, гуманізація, професіоналізм, технологічність та ін.

Особистісні педагогічні цінності є складними соціально-психологічними утвореннями, в яких відображені цілі, мотиви, ідеали, установки та інші світоглядні характеристики особистості викладача, що становлять систему його ціннісних орієнтацій. Ця група цінностей є внутрішніми орієнтирами, що спонукують та спрямовують професійну діяльність конкретного педагога. Очевидно, що свідомість кожного конкретного викладача, вбираючи в себе соціально-педагогічні та професійно-групові цінності, будує свою ціннісну координатну систему.

Як свідчить практика, ці цінності не завжди збігаються із соціально-педагогічними та професійно-груповими уявленнями. Для продуктивної професійної діяльності важливо, щоб особистісні професійні цінності узгоджувалися викладачем з тими уявленнями про освіту, виховання та навчання особистості, які існують на рівні суспільства та професійної групи. Тільки в цьому випадку викладач буде отримувати задоволення від своєї професійної діяльності, відчувати себе комфортно і впевнено. Більш того, багато в чому якість підготовки студентів, їхній настрій і ставлення до навчальної дисципліни залежать від того, на яких аксіологічних підставах будує свою професійну діяльність викладач.

Технологічний компонент професійно-педагогічної культури містить способи і прийоми педагогічної діяльності, насамперед характеру спілкування. Педагогічна

діяльність за своєю природою технологічна, оскільки в межах цієї діяльності, відповідно до гуманістичної освітньої парадигми, викладач є передусім організатором освітнього процесу. Своєрідність педагогічної діяльності, як справедливо стверджує О.Г. Романовський, полягає в тому, що вона є переважно управлінською діяльністю, метадіяльністю, як би надбудовується над діяльністю учнів [10, с. 155]. Технологічна культура викладача відображає діяльну природу педагогічної праці і містить володіння сукупністю методів і прийомів постановки і розв'язання педагогічних завдань: аналітичних, прогностичних, дослідницьких, рефлексивних і т.д.

Освоєння викладачем технологічного компонента професійної педагогічної культури відбувається у два етапи. Перший етап - оптимальний вибір з різноманіття педагогічних технологій тих, які адекватні конкретній педагогічній ситуації. Сутність другого етапу - трансформація обраних педагогічних технологій у практичну діяльність, у відповідну систему власних дій. Другий етап містить у собі певні складності, тому що знати і вміти – це різні речі. Наприклад, викладач знає, що треба здійснювати гуманний підхід до студентів, але як це зробити стосовно саме цього студента, який постійно пропускає заняття, не виконує домашніх завдань, не виявляє інтересу до навчальної дисципліни? Тут важливого значення набуває рефлексивна діяльність, різного роду тренінги, групове обговорення проблеми, мозковий штурм, метод аналізу конкретної педагогічної ситуації та інші інтерактивні способи критичного осмислення професійної діяльності.

Очевидно, що педагогічні цінності і технології реалізуються викладачем на особистісному рівні. Вони наповнюються особистісним змістом, тобто стають близькими і зрозумілими педагогу лише в процесі творчих пошуків і практичної реалізації аксіологічного та технологічного компонентів професійної діяльності. Педагогічна праця стає творчою в тому випадку, коли алгоритмічна діяльність уже не задовольняє викладача або не дає бажаних результатів. Основу особистісно-творчої спрямованості педагогічної культури становить потреба викладача в самореалізації, у виявленні своєї індивідуальності, яка, за справедливим твердженням відомого психолога і педагога А.К. Маркової, є найпізнішим новоутворенням у сфері професійної діяльності людини [7].

Педагогічна творчість має деякі особливості [4, с. 42]. Перша особливість – педагогічна творчість більш регламентована в часі та просторі, ніж будь-який інший вид творчості. Етапи творчого процесу (виникнення педагогічного задуму, розроблення, реалізація сенсу та ін.) між собою жорстко пов'язані в часі, потребують оперативного переходу від одного етапу до іншого. Якщо в діяльності письменника, художника, вченого цілком припустимі, а часом навіть необхідні, паузи між етапами творчого акту, то у професійній діяльності вчителя вони мають бути практично виключені. Педагог обмежений у часі кількістю годин, відведених на вивчення конкретної теми, обсягом навчальних занять, терміном навчання студентів на курсі, у виші тощо. В процесі навчального заняття виникають передбачувані і непередбачувані проблемні ситуації, що потребують кваліфікованого розв'язання у локальній час.

Друга особливість творчості виражається у відстроченому результаті творчих пошуків педагога. У сфері матеріальної та духовної діяльності її результат відразу ж матеріалізується і може бути співвіднесений з поставленою метою. Результати діяльності викладача втілюються в знаннях, уміннях, навичках, формах діяльності та поведінки учнів і оцінюються дуже частково і відносно. Дана обставина істотно ускладнює прийняття обґрунтованого рішення на новому етапі педагогічної діяльності. Розвинені аналітичні, прогностичні, рефлексивні й інші здібності викладача дозволяють на основі окремих, часом розрізнених, результатів передбачати і прогнозувати професійну творчість.

Третя особливість педагогічної творчої діяльності розкривається у співтворчості викладача з учнями, а також з колегами в освітньому процесі, яке засноване на єдності його мети і завдань. Атмосфера творчого пошуку у викладацькому та студентському колективах є потужним стимулюючим фактором. Викладач як фахівець у певній галузі

знань під час освітнього процесу демонструє учням творче ставлення до професійної діяльності.

Четверта особливість виявляється в залежності творчого педагогічного потенціалу викладача від методичного і технічного оснащення освітнього процесу. Стандартне і нестандартне навчально-дослідницьке устаткування, технічне забезпечення, методична підготовленість викладача і психологічна готовність студентів до спільного пошуку так само визначають специфіку педагогічної творчості.

І, нарешті, п'ята особливість педагогічної творчості пов'язана з умінням педагога керувати власним емоційно-психологічним станом і викликати адекватну поведінку в діяльності студентів. Здатність викладача організувати спілкування з учнями як творчий процес, як діалог, не пригнічуючи їх ініціативи і винахідливості, створює умови для його творчого самовираження та самореалізації. Педагогічна творчість, як правило, відбувається в умовах відкритості, публічності діяльності. Реакція студентів може стимулювати педагога до імпровізації, розкутості, але може і придушувати, стримувати творчий пошук [1, с. 42-43].

Зазначені особливості педагогічної творчості дозволяють повніше зрозуміти співвідношення алгоритмічного і творчого компонентів педагогічної діяльності.

Охарактеризовані компоненти педагогічної культури реалізуються в діяльності викладача на різних рівнях. У своєму професійному становленні кожен викладач проходить кілька етапів, поступово освоюючи різні рівні педагогічної культури. У педагогіці розроблені певні критерії рівнів педагогічної культури: за продуктивністю професійної діяльності [6], за її гуманітарною спрямованістю [7, с. 25-26], за співвідношенням цілей, засобів і результатів цієї діяльності [8, с. 14]. На підставі аналізу різних концептуальних підходів до цієї проблеми авторами зроблена спроба структурувати рівні професійно-педагогічної культури за її функціями.

З цих позицій виокремлено чотири основних рівня освоєння викладачем професійної культури: репродуктивний, адаптивний, технологічний і системно-творчий.

Перший, найнижчий рівень - репродуктивний. Цей рівень характеризується тим, що викладач може викласти студентам лише той матеріал, який знає сам. Педагог, за моделлю "Роби як я", реалізує тільки одну функцію освітнього процесу - навчальну. Виховний, розвиваючий і соціальний потенціал освітнього процесу таким викладачем практично не використовується. Репродуктивний рівень педагогічної культури, як правило, притаманний викладачам-початківцям, які досить впевнено орієнтуються у змісті навчальної дисципліни, але не вміють перевести наявні знання в способи професійної діяльності.

Другий рівень, адаптивний, відрізняється тим, що викладач здатний структурувати і адаптувати матеріал до конкретної групи студентів з урахуванням їхніх вікових особливостей і завдань навчання, оскільки вже досить вільно орієнтується не тільки в знаннях з навчальної дисципліни, але і в освітніх стандартах та програмах. Крім того, викладач починає усвідомлювати важливість використання у своїй діяльності сучасних психологічних, педагогічних і методичних підходів до навчання студентів, але при цьому він не завжди чітко розуміє, як це потрібно зробити, щоб домогтися продуктивності своєї праці, тобто якості освіти. На даному рівні найчастіше перебувають викладачі, які пропрацювали у ВНЗ 3-4 роки. Проте буває, що викладач в силу деяких об'єктивних і суб'єктивних причин затримується на адаптивному рівні розвитку педагогічної культури до закінчення своєї професійної діяльності. Це тип виконавця інструкцій, який не хоче, а часом і не може, освоювати інновації і вважає, що головне в роботі чітко виконувати вказівки керівництва та приписи, сформульовані у нормативних документах. Такий викладач не бачить у студенті особистість, всі учні постають перед ним у вигляді узагальненої аудиторії, та й сам він не становить для студентів особливого інтересу.

Третій рівень розвитку педагогічної культури – технологічний – свідчить про те, що викладач досяг значних успіхів у своїй професійній діяльності. Він вміє грамотно,

логічно і дохідливо донести навчальний матеріал до студентів, здатний викликати інтерес до свого предмета, може пов'язати зміст навчальної дисципліни з особливостями майбутньої професійної діяльності студентів і з актуальними проблемами сучасності. Крім того, викладач, який досяг технологічного рівня, вміє керувати пізнавальною діяльністю студентів, успішно організовує їхню самостійну роботу, майстерно володіє сучасними технологіями навчання, спонукує учнів мислити і самостійно доходити висновків і узагальнень з досліджуваних проблем. У цілому такий викладач добре реалізує навчальну і розвиваючу функції освітнього процесу. Технологічного рівня, як правило, досягають викладачі, що мають педагогічний стаж від 8-ми і більше років, за умови постійного вдосконалення методики викладання предмета. Недоліком технологічного рівня розвитку педагогічної культури є, на наш погляд, те, що викладач мало уваги звертає на внутрішнє, духовне життя студентів, не прагне використовувати потенціал свого предмета і свої професійні здібності як засобу саморозвитку студентів. Він недостатньо реалізує виховні та соціальні функції освітнього процесу.

Четвертого рівня, системно-творчого, за результатами дослідження досягає в середньому лише кожен п'ятий викладач вишу. Це люди, які постійно працюють над підвищенням професійної кваліфікації, вони зацікавлені в тому, щоб використати у своїй діяльності ресурси, які є у сфері психології, педагогіки, методики викладання предмета, активно застосовують на навчальних заняттях інтерактивні технології. Такі викладачі прагнуть знайти до кожного студента індивідуальний підхід. Освітній процес вони організують як співтворчість педагога і учня, як спільне вирішення професійних, соціальних, педагогічних завдань під час рівноправного діалогу. Педагог майстерно використовує потенціал свого предмета, а також особисті професійні та індивідуальні здібності для того, щоб допомогти учням у саморозвитку, самоосвіті та самовихованні. Такий педагог справляє позитивний вплив не тільки на професійне становлення майбутнього фахівця, але і на його спосіб життя, стиль поведінки, ціннісні орієнтації.

Висновки. Процес формування та підвищення педагогічної культури викладачів технічних дисциплін може ефективно впливати на підвищення якості вищої освіти. Для цього необхідно викладачам предметів психолого-педагогічного циклу, як професіоналам у сфері освіти та виховання, надавати допомогу педагогам інших навчальних дисциплін у підвищенні професійної культури. Це можливо за кількома напрямками: перший - постановка завдання організувати систематичну роботу школи професійної (професійно-педагогічної) майстерності для молодих педагогів і для тих, хто потребує цього. Друге - більш ретельне вивчення потреб слухачів за програмами курсів підвищення кваліфікації викладачів (шляхом анкетування, опитування тощо) та оперативне реагування на їхні потреби. Третє - розроблення ефективної моделі підготовки майбутнього викладача технічних дисциплін. Вищезазначене сприятиме підвищенню якості педагогічної культури викладачів технічних університетів і в кінцевому підсумку дозволять забезпечити необхідну якість підготовки випускників. Вважаємо також за доцільне запропонувати обов'язковий кандидатський іспит з педагогіки для аспірантів вищої школи.

Список літератури: 1. *Акулова О.В.* Компетентностная модель современного педагога: Учеб.-метод. пособие / О.В.Акулова, Е.С. Заир-Бек, С.А. Писарева, Е.В. Пискунова, Н.Ф. Радионова, А.П. Тряпицина. – СПб.: РГПУ, 2007. – 290 с. 2. *Белякова Е.Г.* Смыслоориентированная педагогическая позиция / Е.Г. Белякова // Педагогика. – 2008. – №2. – С. 49-53. 3. *Бондаревская Е.В.* Качество образования как условие его опережающего развития и конкурентоспособности / Е.В.Бондаревская // Известия ЮО РАО. – 2006. – Выпуск VII. – С. 50-62. 4. Введение в педагогическую культуру: Уч. пособие; под ред. Е.В. Бондаревской. - Ростов-на-Дону: РГПУ, 1995. – 172 с. 5. *Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю.* Словарь по педагогике / Г.М. Коджаспирова. – М.-Ростов-на-Дону: Март, 2005. – 160 с. 6. *Кузьмина Н.В.* Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В.Кузьмина. – М.: Высш. шк.,

1990. - С. 55-61. 7. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М., 1996. – 190 с. 8. Митяева А.М. Содержание многоуровневого высшего образования в условиях реализации компетентностной модели / А.М. Митяева // Педагогика. – 2008. – №8. – С. 57-64. 9. Пономарьев О.С. Невідкладність проблем формування загальної професійної культури сучасних фахівців / Пономарьев О.С. // Педагогика і психологія. – 2002. – № 3. – С.88-92. 10. Романовський О. Тенденції і принципи дальшого розвитку вищої освіти / М. Шкіль, О. Романовський // Освіта і управління. – 1999. – № 3. – С. 103-115. 11. Слостенин В.А. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2007. – 304 с.

Bibliography (transliterated): 1. Akulova O.V. Kompetentnostnaja model' sovremennogo pedagoga: Ucheb.-metod. posobie / O.V.Akulova, E.S. Zair-Bek, S.A. Pisareva, E.V. Piskunova, N.F. Radionova, A.P. Trjapicina. – SPb.: RGPU, 2007. – 290 s. 2. Beljakova E.G. Smysloorientirovannaja pedagogičeskaja pozicija / E.G. Beljakova // Pedagogika. – 2008. – №2. – S. 49-53. 3. Bondarevskaja E.V. Kachestvo obrazovanija kak uslovie ego operezhujuwego razvitija i konkurentosposobnosti / E.V.Bondarevskaja // Izvestija JuO RAO. – 2006. – Vypusk VII. – S. 50-62. 4. Vvedenie v pedagogičeskuju kul'turu: Uch. posobie; pod red. E.V. Bondarevskoj. - Rostov-na-Donu: RGPU, 1995. – 172 s. 5. Kodzhaspirova G.M., Kodzhaspirov A.Ju. Slovar' po pedagogike / G.M. Kodzha-spirova. – M.-Rostov-na-Donu: Mart, 2005. – 160 s. 6. Kuz'mina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatelja i mastera proizvodstvennogo obuchenija / N.V.Kuz'mina. – M.: Vyssh. shk., 1990. - S. 55-61. 7. Markova A.K. Psihologija professionalizma / A.K. Markova. – M., 1996. – 190 s. 8. Mitjaeva, A.M. Soderzhanie mnogourovneвого vysshego obrazovanija v uslovijah realizacii kompetentnostnoj modeli / A.M. Mitjaeva // Pedagogika. – 2008. – №8. – S. 57-64. 9. Ponomar'ov O.S. Nevidkladnist' problem formuvannja zagal'noї profesijnoї kul'turi suchasnih fahivciv / Ponomar'ov O.S. // Pedagogika i psihologija. – 2002. – № 3. – S.88-92. 10. Romanovs'kij O. Tendencii i principii dal'shogo rozvitku viwoї osviti / M. Shkil', O. Romanovs'kij // Osvita i upravlinnja. – 1999. – № 3. – S. 103-115. 11. Slastenin V.A. Pedagogika: Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij. – M.: Akademija, 2007. – 304 s.

А.С.Пономарев, М.П.Згурская

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛИ КАК РЕСУРС ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

В статье показано, что качество украинского высшего образования может обеспечиваться таким важным фактором, как повышение уровня педагогической культуры преподавателя. Выявлена прямая зависимость между качеством подготовки выпускников и уровнем педагогической культуры преподавателя.

Ключевые слова: педагогическая культура, профессионально-педагогическое мастерство, системный подход, высшее техническое образование, управление качеством образования, гуманитаризация образования.

A. Ponomaryov, M. Zgurskaya

TEACHING CULTURE OF HIGH SCHOOL TEACHER AS A RESOURCE FOR IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

The paper shows that the quality of Ukrainian higher education can be provided in such an important factor in improving the pedagogical culture of teachers. The direct relationship between the quality of graduate training and the level of the pedagogical culture of teachers.

Keywords: educational culture, professional and pedagogical skills, system approach, higher technical education, management of quality education, humanization of education.

Стаття надійшла до редакційної колегії 9.03.2011